

एकविंशः पाठः सुभाषितानि

उद्यमेन हि सिध्यन्ति, कार्याणि न मनोरथैः।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य, प्रविशन्ति मुखे मृगाः॥१॥

काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः
वसन्तकाले सम्प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः॥२॥

नरस्याभरणं रूपं, रूपस्याभरणं गुणः।
गुणस्याभरणं ज्ञानं, ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥३॥

काकचेष्टो बकध्यानी श्वाननिद्रस्तथैव च।
अल्पाहारी गृहत्यागी, विद्यार्थी पञ्चलक्षणः॥४॥

काव्यशास्त्रविनोदेन, कालो गच्छति धीमताम् ।
व्यसनेन तु मूर्खाणां, निद्रया कलहेन वा ॥५॥

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा, शास्त्रं तस्य करोति किम्।
लोचनाभ्यां विहीनस्य, दर्पणः बि करिष्यति ॥६॥

प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः।
तस्मात् प्रियं हि वक्तव्यं वचने का दरिद्रता ॥७॥

येषां न विद्या न तपो न दानं, ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः।
ते मृत्युलोके भुवि भारभूताः, मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥८॥

शब्दार्थाः

काकः	= कौआ	बकः	= बगुला
पञ्चलक्षणः	= पाँच लक्षण वाला	श्वानः	= कुत्ता
पिकः	= कोयल	नरस्य	= मनुष्य का
आभरणं	= आभूषण	उद्यमेन	= परिश्रम से
मनोरथैः	= इच्छा करने से	प्रविशन्ति	= प्रवेश करते हैं
विनोदेन	= मनोरंजन से	धीमताम्	= बुद्धिमानों का
व्यसनेन	= बुरी आदतों से	प्रज्ञा	= बुद्धि
लोचनाभ्याम्	= नेत्रों से	तुष्यन्ति	= सन्तुष्ट होते हैं
मृगाः	= पशु		

अभ्यासः

१. एकपदेन उत्तरं लिखत—

- (क) कस्मिन् काले काकपिकयोः मध्ये अन्तरं दृश्यते?
(ख) नरस्य आभरणं किम् अस्ति?
(ग) कार्याणि केन सिध्यन्ति?
(घ) धीमतां कालः कथं गच्छति?

२. श्लोकांशान् यथोचितं योजयत—

- (क) येषां न विद्या न तपो न दानं को भेदः पिककाकयोः॥
(ख) लोचनाभ्याम् विहीनस्य रूपास्याभरणं गुणः॥
(ग) काकः कृष्णः पिकः कृष्णः ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः॥
(घ) न हि सुप्तस्य सिंहस्य दर्पणः किं करिष्यति॥
(ङ) नरस्याभरणं रूपम् प्रविशन्ति मुखे मृगाः॥

३. रिक्तस्थानानि पूरयत—

- (क) काकचेष्टो बकध्यानी॥
(ख) कालो गच्छति धीमताम्॥
(ग) वसन्तकाले सम्प्राप्ते ॥
(घ) शास्त्रं तस्य करोति किम्॥
(ङ) मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति॥

४. शुद्धकथनानां समक्षम् “आम्” अशुद्ध कथनानां समक्षं “न” इति लिखत—

- (क) सर्वदा प्रियवाक्यं वक्तव्यम्।
- (ख) विद्वान् सर्वत्र पूज्यते।
- (ग) काव्यशास्त्रविनोदेन मूर्खाणां कालः गच्छति।
- (घ) नरस्याभरणं रूपं भवति।
- (ङ) उद्यमेन कार्याणि न सिध्यन्ति।

५. उदाहरणानुगुणम् अन्वयपूर्तिं कुरुत-

यथा- उद्यमेन हि सिध्यन्ति, कार्याणि न मनोरथैः।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य, प्रविशन्ति मुखे मृगाः॥

अन्वयः — कार्याणि उद्यमेन हि सिध्यन्ति, न मनोरथैः,
हि सुप्तस्य सिंहस्य मुखे मृगाः न प्रविशन्ति।

(क) काकः,, कृष्णः कः भेदः,
..... काले सम्प्राप्ते काकः पिकः।

(ख) येषां न न न दानं, ज्ञानं न
न न धर्मः, ते लोके भुवि
मनुष्यरूपेण चरन्ति।

योग्यताविस्तारः —

- पाठे दत्तानां श्लोकानां सस्वरवाचनं कण्ठस्थीकरणं च कुरुत।
- विद्यार्थिनः पञ्च लक्षणानि- तानि लिखत, पठत, स्मरत च।